
Прегра̄ В. Милошевић

ЦАР КОНСТАНТИН, УТЕМЕЉИТЕЉ ВИЗАНТИЈЕ И ЊЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ

Слуху реч је оно што слика је виду.
(*A word to the hearing, an image to the sight.*)
Јован Дамаскин
(John of Damascus)

Савремени научници изразили су извесна префињена виђења када се ради о естетичким вредностима византијске уметности, и архитектуре: на њих су утицале, како је потврђено, филозофске, нарочито нео-платоновске доктрине, попут Платинове. Томе у прилог говоре такве појаве каква је обрнута перспектива, зракаста композиција, занемаривање размера и дубине и друго.¹ Какве год да су вредности тих теорија, мора се рећи да су им текстови слаба подршка. *Анаџоџијски арџуменџи* (да слике служе да наше умове уздигну до нематеријалних стварности), аргумент развијен из нео-платонизма преко Псеудо-Дионизијевих списа, појављивао се, заиста, с времена на време, али то је пре изузетак него правило. Преовлађујуће виђење византијских аутора било је да је њихова уметност врло верна природи. Проучавање текстова који су дати у овом прилогу потврдиће тај став.

Таква виђења нас зачуђују, јер ми данас византијску уметност сматрамо пре апстрактном него натуралистичком, па очекујемо да у писаним изворима нађемо потврду свог расуђивања. Могли бисмо помислити, надаље, да су византијски аутори могли правити неку разлику између своје сопствене уметности и уметности грчко-римског раздобља пре њих. Међутим, није тако. Изузев када се ради о теми (паганској у једном, а хришћанској у другом случају), њихово естетичко вредновање обе врсте уметности је истоветно.

То очигледно помањкање у опажању могли бисмо покушати да објаснимо тиме да су Византинци од античког света наследили књижевне родове заједно са свим конвенцијама које су у њих уграђене. То је само по себи непокрива истина, важећа и када се ради о екфразису и епиграму. Репродуковање уметничких расуђивања класичних аутора сматрано је знаком културе. Исто је тако истина да византијски аутори своје екфразисе и епиграме нису писали без разлога. Писали су их или као школска вежбања (са циљем да своје античке узоре следе што је више могуће), или за покровитеља, обично личност која

¹ Видети: А. Grabar, *Plotin et les origines de l'esthetique medievale*, Cahiers archeologiques, I, 1945, 15-34; G. Mathew, *Byzantine Aesthetics*, London 1963.

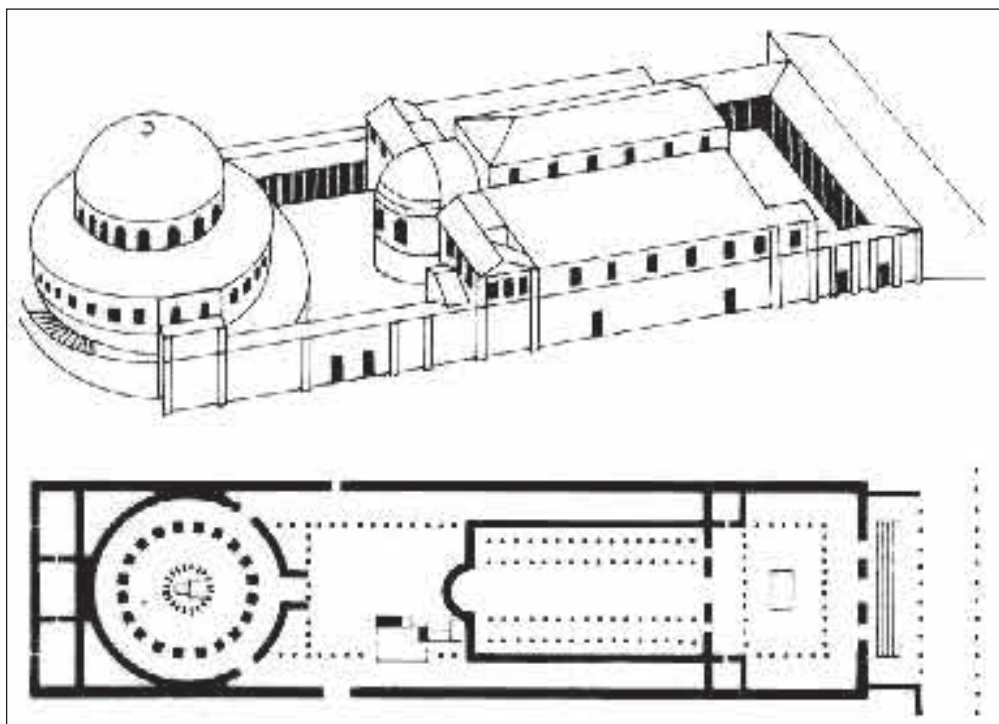

Сл. 1 Хиподром, Константинопољ, бакорез с краја XV столећа)

Фиг. 1 Hippodrome, Constantinople, copperplate from the end of the XV century

је наручила дату грађевину или уметничко дело. Ово последње подразумева потпуно одсуство неповолне критике. Свака нова црква била је најлепша која је икада изграђена и надмашивала је све претходне цркве, изражавала је праву суштину онога што се њоме хтелo рећи, као и свака слика, свака икона, у својој непорецивој животности. Византијским ауторима тако не треба приписивати мисаоне категорије које они нису поседовали.

Константинова владавина (312-337.) и раздобље од Константина до Јустинијана (337-527.) заједно представљају време источноримске касне антике, те источноримског и византијског раног хришћанства. Константин је царске почести стекао 306. Његово признавање хришћанске религије, традиционално повезано са битком на Милвијском мосту (312.), представља, међутим, природније полазиште за овај прилог. Као и тетрархијски (тетрархиа = грч. четворовлашће, владавина четворице) цареви пре њега, Константин је био велики градитељ у ономе што се може назвати *јавним сектором*. Био је, штавише, суочен са у целости новим изазовом: уздићи хришћанство у статус привилеговане религије, којој је он на неки начин био Високи Заптитник. Стога је желео да му обезбеди прикладну слику у јавности. То значи да су у кључним градовима морале бити изграђене цркве, велике и раскошне што је више могуће. Пошто није постојала претходна традиција хришћанске архитектуре из које би се црпilo, морао се пронаћи нови образац. Одабрана је базилика, прилагођена у односу на тип који је већ дуго коришћен за разне цивилне сврхе, углавном

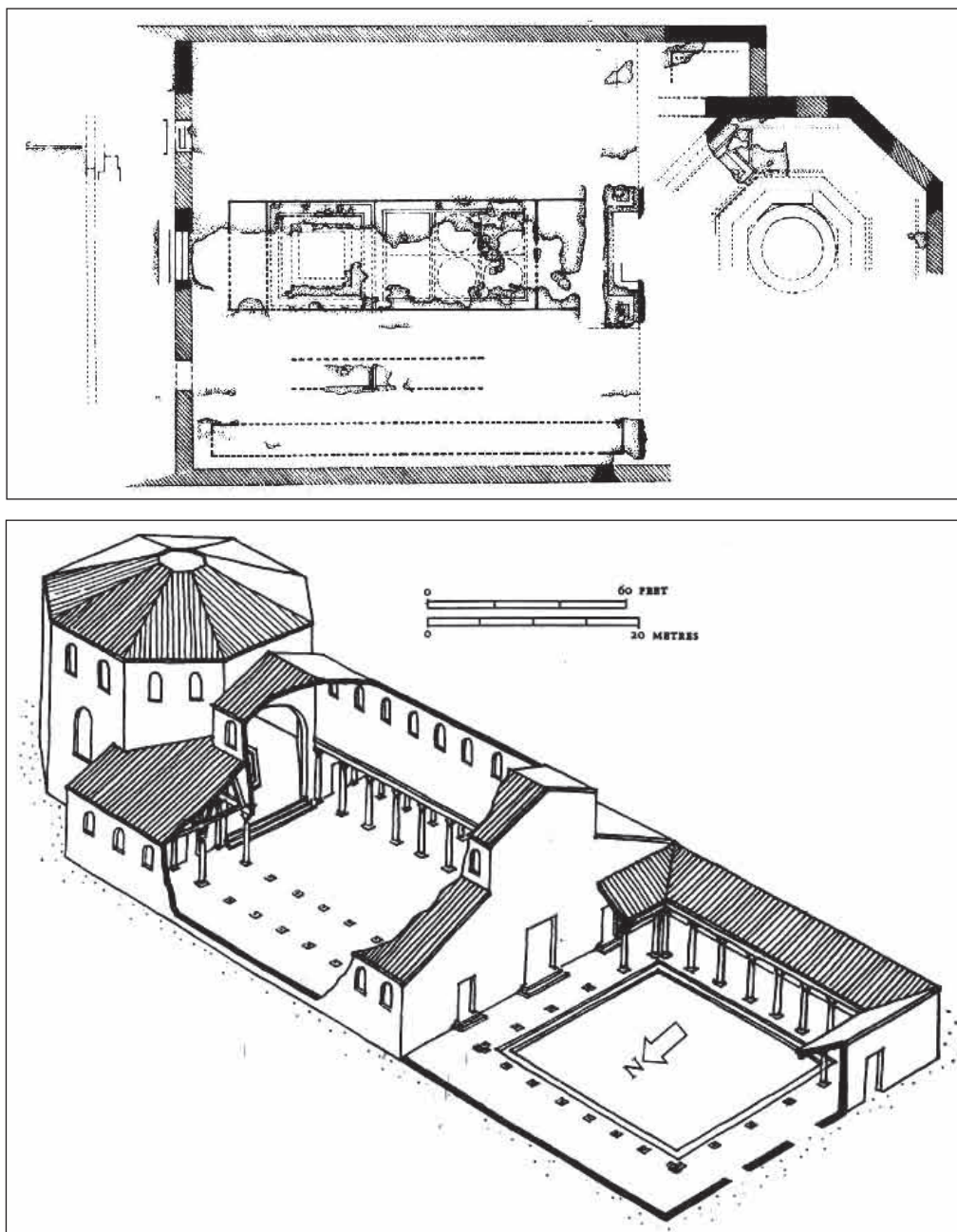

Сл. 2 Црква Светог Гроба, Јерусалим, започета 326. С лева на десно: гробна ротонда (двоспратни кружни ток, троспратно поткуполно срце грађевине), двориште са галеријом стубова, петобродна базилика, атријум)

Fig. 2 Church of the Holy Sepulcher, Jerusalem, started in 326. From left to right: Rotunda of the Anastasis (two-storey circular pattern, three-storey center of the construction under the dome, columned courtyard, five-aisled Basilica, Atrium)

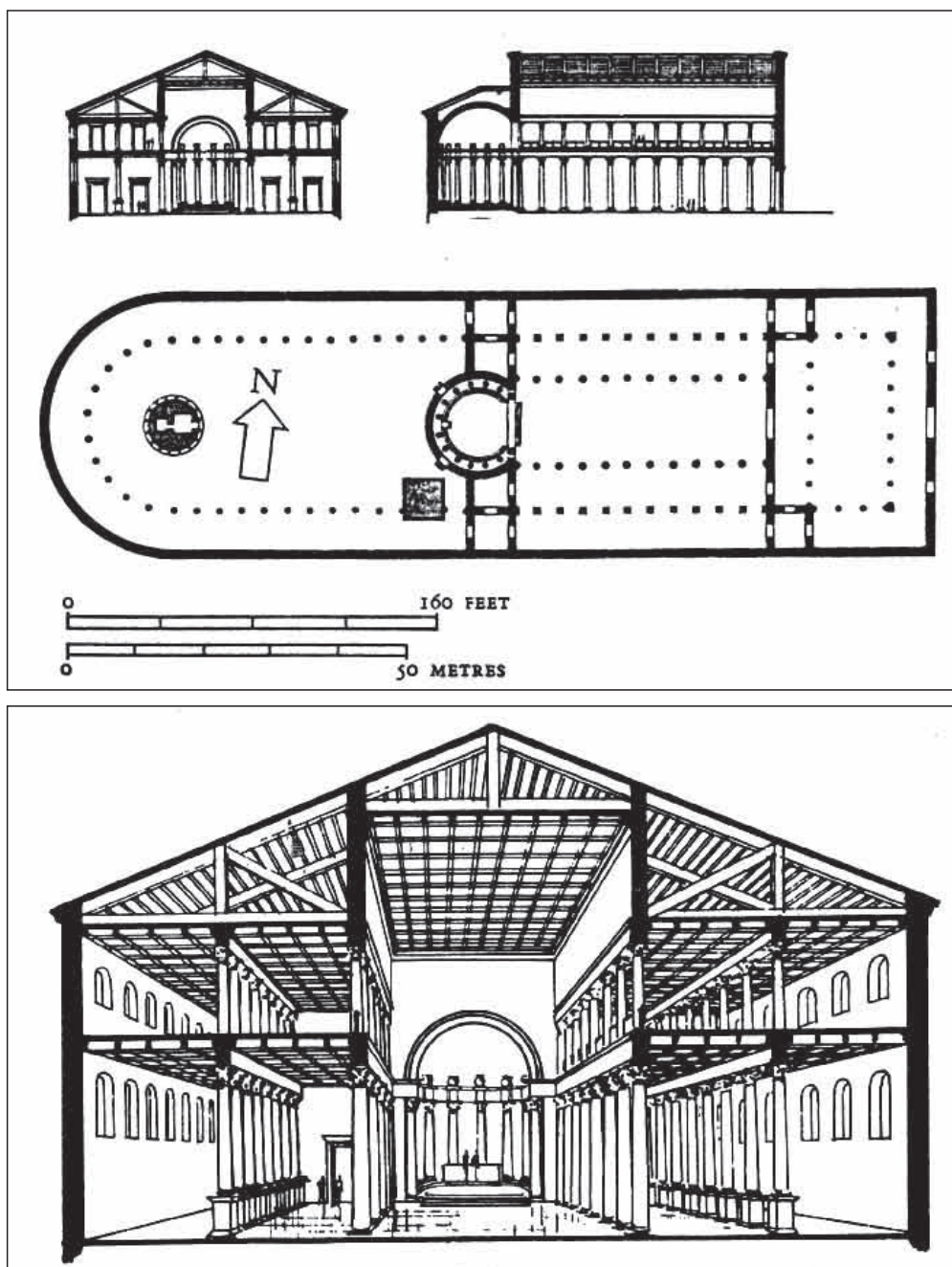
у западним провинцијама Царства.² Првобитно, хришћанска базилика била је дрветом покривена, издужена структура која је на једном крају имала уздигнути подијум за епископа и клерике. Није подразумевала тешке инжењерске проблеме, за разлику од надсвођених или куполастих грађевина, што је, у времену када су квалификовани архитекти били реткост, било значајно питање. А могла је да буде изграђена врло велика. Урођена једноличност архитектонске љуштуре могла се затим прикрити богатим размештајем обојених мермера, сликама и мозаицима. То је остављало утисак на људе. Готово вулгаран нагласак на свему што блиста - позлати, сребрним облогама, полираном мермеру, љубичастим драперијама - у многоме је био у духу тог доба, а постао је трајна баштина византијске уметности. Овај аспект има свој јасан одраз у писаним изворима, као основама из којих сазнајемо чиниоце теорије византијске архитектуре.

² Видети нарочито: J. V. Ward Perkins, *Constantine and the Origins of the Christian Basilica*, Papers of the British School at Rome, XXII, 1954, 69-90.

Сл. 3. Црква Рождества Христовог, Витлејем (изометријска реконструкција стања из 333.)
и основа остатака из Константиновог времена

Fig. 3. Church of the Nativity, Bethlehem (isometric reconstruction of the condition
from 333) and the ground-plan of the remains from the time of Constantine

Сл. 4 Базилика на Голготи, Јерусалим (основа, пресеци и изометријска реконструкција стања из 335.)

Fig. 4 Basilica on the Mount Calvary, Jerusalem (base, sections and isometric reconstruction of the condition from 335)

Упркос чињеници да је упутство о монументалном грађењу цркава стигло од средишње власти, Константинови архитекти, колико о томе ми можемо судити, нису развили стандардизовани тип базилике.³ Штавише, многе од важних задужбина овог раздобља нису биле просто зграде за окупљање, него су имале и комеморативну функцију. Такве су посебно биле цркве грађене у Светој Земљи, на местима значајним по Христовом животу или по ранијим библијским догађајима.⁴ У том означавању мучеништва постојала је жижа ка којој је било усмерено обожавање, било да је то пећина Христовог Рођења или Гроба, а то је захтевало посебан архитектонски оквир, нужно различит у сваком од случајева.

У овом прилогу о Цару Константину представљени су неки од најважнијих извора о његовој градитељској делатности у источним провинцијама Царства.

Еузебије (Eusebius) (око 265-340.) је био епископ града Цезареје (Caesarea) у Кападокији (Cappadocia). Екфразис о цркви у Тиру (око 317.), дат у његовом делу *Црквена историја* (Historia ecclesiastica) (Књига десета, 4, с. 37 и даље), уводи нас у разноврсне особености теорије архитектуре о базиликама четвртог столећа (треба приметити да ту нема ни помена о сликанјој декорацији), нудећи за њих и помало претерано сладуњаво и тешко схватљиво симболичко тумачење. Тачности ради, треба забележити да је та црква подигнута за владавине Константиновог колеге, паганина Лицинијуса (Licinius), на месту које је заузимала ранија црква разорена током Диоклецијанових прогона, те да се сам Константин тек 324. прогласио господарем свега римског света. А у овом панегирику (грч.: панегурис - свечана похвална беседа) Павлу, тирском епископу, Еузебије пише како следи:

37. Зајворивши иако много већи просјор, он (Павле) ујврддио је сјољни круж зидом који је иребало да служи као сиђуран бедем целине (склоја). 38. Према зрацима излазећеј сунца ирружио је просјорана и веома висока улазна вратиа (prorilon), оиварајући иојиун иољед на унуириашњосиј чак и онима који сјоје далеко од свејољ иодручја... 39. Али, када човек уђе кроз вратиа, он му не дозвољава да нечисјим и неоираним сјојалима насјави ираво до свејилишија унуира, иа је иако између цркве и сјољњеј улаза иосјавио велики просјор. Тај просјор зајворио је у облику иравоугаоника и са свих сјирана заоденуо у чејири ирема (сјооаи), смешијена иод иравим уљом један ирема друђом и уздигнуща на све сјирани иосредсјивом сјубова. Међуиросјоре између сјубова зајворио је решејикасјим дрвеним ирејрадама иодигнуши до ирикладне висине, док је у средини осјавио аиријум (aithrion) оиворен ирема свејилосји неба, изложен сунчевим зрацима, који (просјору) даје одличну ирозрачносј. Ту је смешјио обележја свејољ ирочишења, сјављајући иреко иуија цркве фонјане, исјуњене обилјем воде, које омођућавају чишење онима који насјављају даље у свејо иодручје. То је ирво месјо за задржавање оних који улазе, које нуди и лејоиу и узвишеносј свакоме и које служи као ирикладно сјајалишије онима којима иу још увек недосјаје ирво иобуђење.⁵

³ R. Krautheimer, *Die Kirchenbegruendungen von Konstantin*, Akten des VII. Internat. Kongresses fuer Christliche Archaeologie, Trier 1965, 237-5.

⁴ Видети: А. Grabar, *Martyrium*, I, Paris 1946, 234 и даље.

⁵ Katekumeni, koji још нису pokrјtени

41. Пошто се прође поред ње светлости, налази се на оворене пролазе ка унутрашњости цркве кроз више улазних капија. Ка зрацима сунца усмерена су проја вратица у низу. Средња од њих вратица и висином и ширином далеко надмашују она на обема странама, и он их је раскошно украсио живахним звонаним апликацијама, параземајима (parapetmata) од бронзе и резбареним орнаментима, иако да изгледају попут краљице међу њеним дворкињама. 42. На исти начин, а према броју улазних вратица, поставио је на сваку страну целине брода премоу,⁶ а изнад њих осмислио је различите оворе унутрашњости цркве (који дају) многу додатног светла и ошочени су прекомерно резбареним дрвеном и украсени околу. Саму базилику (basileios oikos) опремио је обиљем бојаних материјала, не водећи многу бриге о широковима. 43. Сувишно би било снимају дужину и ширину грађевине, јер њени блистави украси и њена величаности надмашују сваки опис; или давати појединости о заслужујућем изгледу (разних) радова, висини (зидова) која досеже небо и скупој либанској кедровини која на њима почива...⁷ 44. Тако довршену цркву украсио је на одесан начин узвишеним престолома у часи епископа и, осим постоја, клупама нанизаним у редове за главне (клерике). Напоследку, светилиште (thusiasterion), другим речима Светиште Светих, смештио је у средиште и по иако да и оно буде неписуично мноштво, оградивши га дрвеним решеткама савршено обрађеним радом вештих руку - што је задивљујући приказ за посматрача. 45. Али, он није занемарио ни под, јер га је украсио сваковрним дивним мермерима. Зајем је као спољашњости храма испурио вешто конструисане екседре и велике грађевине на свакој страни, придодати боковима базилике и посредством пролаза повезане са централном црквом. И по је урадио на узвишено мирни Соломон, градиште Божјег храма, подижући за оне којима су тек пошребни прочишћење и ритуално прање, посредством воде и Светог Духа...⁸

Затим следе врло исцрпна симболичка тумачења разних делова цркве.

63. У грађевини, зајем, он све људе правилно⁹ раздваја према њиховим способностима. За једне је поступио зајворио спољни круж, ограђујући иако неогреиву веру (јер велико је мноштво људи који нису у стању да подрже ма какав виши наук). За друге је дао улаз у цркву, нудећи им да стоје на вратима и следе кораке оних који улазе. Та вратица, не неприкладно, могу се сматрати главном капијом храма. Треће је задржао посредством првих стубова који описују квадрати око спољног дворшћа, односно водећи их као првом суочењу са унутршњом чеширију јеванђеља. А четврте, људе који тек илази хришћанској вери) и у стању су расица и најреика, поставио је околу базилике, на свакој страни, али не многу далеко, и удаљио их од божанске визије верних унутра. 64. Од оних који су прочистили душе оране попут злаца у Божанском кувачицу,¹⁰ неке је задржао стубовима многу већим него што су они спољни,¹¹ наиме

⁶ Брод и две бочне лађе одговарају трима улазним вратима у источном зиду базилике.

⁷ Базилика је, стога, била покривена дрвеном грађом.

⁸ Крстионица.

⁹ Исавја, 54:14.

¹⁰ Покрштени хришћани.

¹¹ Стубови који брод одвајају од бочних лађа морају, стога, бити већи него они атријумски.

најдубљим мистичним доктринама Свећоџ Писма, док је остале осветлило прозорима који проуштају свећлосћ. Цео храм украсио је једном улазном кацијом, у знак славе једном и једином Богу, Краљу свих, док је Христју и Духу Свећом приписао дружу свећлосћ, по једну на свакој страни врховне властии Оца. Када се ради о појединосћима Сазнања, јасним и бриљанћним какве оне већ јесу, исказао их је обиљем и разноврсношћу (елеменача) целе цркве. Скућивши са свих страни оне који су у својим душама бодри, поуздани и чврстии, користиио их је поућу зраћевинских блокова и иако саградио ову велику базилику... 66. У овом свећлицију налазе се и пресћоли и мношћиво клућа и седишћиа, за оне душе међу којима почивају дарови Свећоџ Духа, како су по некада замислили пращииоци свећих ащосћола... 67. А у оном (пресћолу) од највећег аућоритетча¹² можда Христј сам пребива у Њећовој поноћи, док у оним друћоразредним Он по чини у мери да свако од њих одражава Христјову моћ и моћ Свећоџ Духа. Седишћиа бисмо моћли поредићии и са душама оних анћела којима је намењено да ућуће и воде свакога од нас. 68. А када се ради о свећом, великом и јединсћивеном оличару (*thusiasterion*), шћиа би друћо он могао бићии нећо Свећишћие Свећих, чистча душа универзалноћ Свећшћеника.

Начинићемо овде кратак увид у сјај изградње Константинопоља (324-330.), са његовом царском палатом, његовим циркусом, његовим јавним граћевинама и улицама под колонадама. Изградња тог града отпочела је одмах након Лицинијусовог пораза, после осветчања обављеног паганским обредима, па је стога био под заштитом своје старатељке, богиње среће Фортуне (*Fortuna*). У *Васкришћој хроници I* (*Chronicon Paschale I*) (с. 527-530), универзалној хроници за време до 627,¹³ о томе је записано следеће:

“За владавине шћих конзула¹⁴ пресвећли Цар Консћанћин, сћишћавши из Рима и одсевиши у Никомерији (мещројоли Бишћиније), чешћо је посећивао Визанћијум. Обновио је изворне зидове зрада Визанћиа, начинио им многе додаћке које је придружио сћарим зидинама¹⁵ и зрад назвао Консћанћиноћољем. Довришо је и Хищодром¹⁶ који је декорисао бронзаним сћащуама и друћим украсима и у њему нащравио царску лоћу за пощмащрање (ищара), подражавајући једну лоћу у Риму. У близини поменућоћ Хищодрома изградио је велику палачу и повезао је са хищодромском лоћом сщирмим (сщейеницама) названим кохлиас (*cochlias*). Изградио је и велики и врло лећ форум и у њећово седишћие посщавио висок сщуб од лубичасћоћ шћебанскоћ камена вредан дивљења. На врх поћ сщуба посщавио је велику сщащуу себе самоћ, са зракама на својој глави.¹⁷ Ту сщащуу донео је из Фрищиије. Ишћии Цар Консћанћин пренео је из Рима иакозвани Палачијум (*Palladium*) и смесћиио га на форум који је изградио у подножју

¹² Вероватно епископ који је заузимао средишњи престо.

¹³ Готово истоветан одељак може се наћи у: *Malalas*, 319-22. За приказ са паганске тачке гледишта видети: *Zosimus II*, 30-31 у преводу: J. J. Pollitt, *The Art of Rome*, Sources and Documents in the History of Art Series, Englewood Cliffs, N. J., 1966, 212-13.

¹⁴ Јануаринус и Јустус (328). У ствари, изградња Константинопоља отпочела је 324, одмах по Лицинијусовом (*Licinius*) поразу.

¹⁵ Зосимус је дао исцрпнији приказ Константинових зидина.

¹⁶ Отпочет више него столеће раније од стране Септимија Севера (*Septimius Severus*).

¹⁷ *Malalas*, 320, navodi da je tu bilo sedam zraka.

сѣуба (који носи) његову сѣаѣуу, ѿврде неки сѣановници Византијума који су ѿо чули ѿо ѿредању. Понудио је и бескрвну жрѣвну и зраду који је обновио уѣисао на зрбу име Анѣоуса (Anthousa).

Исѣи Цар иззрадио је од улаза у ѣалаѣу до форума два леѣа ѿорѣика, које је украсио сѣаѣуама и мермером. Месѣо са ѿорѣицима назвао је Реѣиа (Regia). У близини је иззрадио базилику са конхом, око које је ѿодижао дивовске сѣубове и сѣаѣуе, и ѿо је назвао Сенатѣом. Назвао је ѿо месѣо Авѣусѣаѣон (Augustaion), јер је насуѣроѣ (Сенатѣу) ѿодижао сѣаѣуу своје мајке, наше Госѣе Авѣусѣе Хелене (Augusta Helena), на ѿурѣурном сѣубу. Надаље, довршио је јавно куѣаѣило названо Зеуксѣус (Zeuxippos)¹⁸ и декорисао зѣ сѣубовима, разним врсѣама мермера и бронзаним сѣаѣуама...

У зодини 301. ѿо Нашеѣ Госѣода Усѣењу на небо и двадесетѣ ѿеѣој своје владавине, Консѣанѣин... је иззрадио озроман, блисѣав и ѿодесан зрад, назвавши зѣ Консѣанѣиноѣлем... Уѣрављао је ѿрвим циркуским израма и био ѿрви који је носио дијадему украшену ѿерлама и дражѣм камењем. Славио је велику свеѣиковину и својим свеѣим указом наредио да ѣај дан, једанаесѣи дан месеца арѣемисиоса,¹⁹ буде смаѣран рођенданом ѿоѣ зрада и да јавно куѣаѣило Зеуксѣус (које је близу Хиѣодрома и Реѣије (и) ѣалаѣе) ѿреба да буде оѣворено. Наѣравио је још једну сѣаѣуу себе самоѣ, од ѿозлађеноѣ дрвѣа. Ту он у десној својој руци држи зрб ѿоѣ зрада, ѣакође ѿозлађен. А указом је одредио да на дан рођенданских изара ѣа дрвена сѣаѣуа ѿреба да буде ношена ѿод ѿраѣњом војника обучених у ѣлаѣѣе и чизме, сваки са ѣанким белим воѣѣаним свећама, ѣе да каруце²⁰ ѿреба да иду околу зорњеѣ окреѣѣѣа²¹ и сѣиѣну до Сѣае,²² сучелице царској лођи, и да цар који влада ѿреба да усѣане и ода ѿочасѣ сѣаѣуу цара Консѣанѣина и зрбу зрада."

О хриѣанским споменицима у Константинопољу, Никомедији и Антиохији у своме (?) делу Консѣанѣинов живоѣ III (Vita Constantini III) (с. 48 и даље) Еузѣије (Еусѣиус) наводи следеће:

48. Одајући ѿосебну часѣ зраду названом ѿо његовом соѣсѣвеном имену, он (Консѣанѣин) украсио зѣ је мнозѣм месѣима за молиѣвну и мученичким свеѣињама озромне величине и леѣоѣе, некима у ѿредзрађима, а друђима у самом зраду; ѣиме је одао ѿочасѣ сећању на мученике и свој зрад ѿосвеѣио мученичком Богу. У свему надахнуѣ божанском мудроѣћу, одлучио је да зрад, за који је одредио да носи његово соѣсѣвено име, очисѣи од свакоѣ идолоѣоклонѣѣа; ѣако се нигде у њему нису смеле ѿјавиѣи сѣаѣуе вероваѣних бо-

¹⁸ Такође започето од стране Септимија Севера.

¹⁹ Месец мај.

²⁰ Каруце на којима је смештена дрвена статуа.

²¹ Хиподромска арена била је подужно подељена ниским зидом (латински: spina, грчки: eugirrus), који је на сваком завршетку имао окретиште (латински: meta, грчки: kamptop или kampter) у облику три купе смештене на полукружном постољу.

²² Текст и Вакриње хронике и Малаласа наводи скама, али стама је била исправан облик. Он означава део борилишта одмах испред царске ложе, који је био и завршна црта за трке каруца.

гова обожаваних у храмовима, нији олтари оскрнављени проливањем крви, нији жриве сипане на ломачи, нији демонска празновања, нији било ишио је уобичајено међу празновернима.

49. Уместо тога, на фонџанама смеињеним на јавним трговима могле су се видеи предсаве Бога пасира, познаи онима који су познавали основе Свеио Писма, као и Данијел са лавовима, начињене од жуио бакра и прекривене бљештавим златним лишћем. Доиса, Царева душа била је обуеи тако снажном љубављу према Богу да је он у најсакнуијим грађевинама саме царске палате на великим илочама у средишћу полаћено сирои причврстио знак Сасијељеве љубави, склоиљен од разноликих драгих камења поспављених у обиљу злата. То је, у свом љубљењу Бога, он смаирао амајлијом свој ииинској царсва.

50. На иај начин, уједно, улеишао је свој соисвени град. Исио тако, подаривши му врло велику и блиставу цркву, као сиоменик победи над својим неиријатељима и противницима Бога, а у часи свој Сасијеља, уместо соисвене ризнице коју би подигао на шом месцу, одао је почаси главној граду Бииније (Никомедија). А најважнијим градовима осталих провинција наредио је да буду преизнаиљиви по величанствености својих зграда за молићву, као у случају исиочне меироле која своје име дужује Антиохусу (*Antiochus*). Ту је, ишио се радило о главној граду провинција у шом подручју, он благословио цркву сиварно јединствену величином и леиоом. Силоа, целу је цркву окружио оградом великој обухвата, док је унутрашњости молићвене куће подигао до огромне висине. Она је начињена у облику осмоугла окруженој свуд околу одајама (*choremata*) и на горњем и на доњем нивоу, а украшена је обиљем злата, жуио бакра и других скућих материјала.²³

Чувени Еузебијев приказ цркве Светог Гроба у Јерусалиму (326-335),²⁴ у истом његовом делу о Константиновом животу (Књига трећа, с. 29 и даље), уз сву своју архитектонску занимљивост, показује нам и административно устројство покренуто за изведбу таквог пројекта. Христов Гроб открио је, наиме, управо овај византијски цар, да би затим уклонио пагански храм који је био изграђен поврх њега. Према неким ауторима, изградњу ове цркве осмислио је архитекта Еустатијус (*Eustathius*), познаи константинопољски свеињеник, чија марљивост је уграђена у свеи пресвеили мартиријум (*Eustathius Constantinopolitanus presbyter agnoscitur, cujus industria in Hierosolymis martyrium constructum est*),²⁵ а као њен градитељ, по Константиновом наређењу, помиње се и извесни архитекта Зенобијус (*Zenobius*).

²³ Готово истоветан опис цркве у Антиохији може се наћи у Еузебијевом *Говору на Константиновим Трицентијима*, IX, 15, уп.: Heikel, 221. Једино значајно одступање од горе наведеног је то да он простор око средишњег осмоугла не означава као *choremata*, него као *oikoí* (што значи отприлике исто) и *exedrai*.

²⁴ Међу бројним расправама о овом одељку видети нарочито: Н. Vincent, F.-M. Abel, *Jerusalem*, II/1-2, Paris, 1914, 155 и даље; Е. Wistrand, *Konstantins Kirche am Heiligen Grab in Jerusalem*, Goeteborg, 1952, 4 и даље; К. J. Conant, G. Downey, *The Original Buildings at the Holy Sepulchre in Jerusalem*, Speculum, XXXI, 1956, 1 и даље.

²⁵ Дословно: *беше врло познаи по својој особииости* (*diaprepon egnorizeto*). Овај одељак су савремени коментатори зачудо погрешно тумачили и погрешно датовали у 326. или 328. Како у њему стоји, Теофанов текст не сугерише да је Еустатије ма шта имао са из-

29. Те сѣвари морале су се урадиѣи,²⁶ знао је Цар, како налажу ѿбожни укази и (обезбеђењем) обилних дарова, ѿа је издао наредбу да молиѣвену кућу вредну Боѣа ѿреба ѣрадиѣи боѣаѣом и (уѣраво) царском величансѣвеношћу око Пеѣине Сѣасења. Мора да је ѿо имао у виду већ дуѣо уназад, и мора да је, божанском ѿровидношћу, ѿредвидео шѣа ће се десиѣи. Владаоцима над народима исѣока издао је наредбу да ѿсредсѣвом обилних и слободних даровница ѿреба да начине дело ванредно величином и скуѣоценошћу; а еѣискоѣу који је у ѿо време ѿредавао Црквом у Јерусалиму ѿслао је следеће ѿисмо...

Изоставићемо уводни део Константиновог писма епископу Макарију (Macarius), али ћемо овде навести главни његов део који одређује епископове одговорности у подизању цркве.

31. Доликује, сѣоѣа, вашој Мудросѣи да ѿако усѣроји и ѿако ѿриѣреми сваку ѿѿребну сѣвар, да не само да ѿа базилика буде најлеѣша на свеѣу, неѣо и да све осѣало буде ѿакве вредносѣи да она надмаши све најлеѣше ѣраѣевине свакоѣ ѣрада. Када се ради о консѣрукцији и декорацији зидова, знајѣте да смо ѿо ѿверили на бриѣу нашем ѿријаѣељу Драцилијанусу (*Dracilianus*), заменику Преѣоријанскоѣ уѣравѣѣеља, односно Уѣравѣѣеља Исѣока (*Vicarius Orientis*), и ѣвернеру ѿровинције; јер им је Моја Побожносѣ наложила да, ѿсле савешѣовања са вашом Мудрошћу, својом далековидношћу одмах ѿокрену и занайлије и раднике и све осѣало шѣо је ѿѿребно за ѣраѣење. Када се ради о сѣубовима и мермерима ма које врсѣе, насѣојѣте да буду скуѣоцени и уѿѿребљиви, и молимо да нас ѿисмено обавесѣѣте када буде начињена ѿроцена, ѿако да из Вашеѣ ѿисма можемо да сазнамо која вредносѣи и која врсѣа су ѿѿребни, а да би моѣли да се доведу са свих сѣрана свеѣа: јер ради се о доѣеривању да би најчудесније месѣо у свеѣу моѣло да се украси ѿрема својој вредносѣи. 32. Када се ради о своду (камара) базилике, желео бих да од Вас сазнам да ли би ѿребало да буде сандучасѣи или би ѣа ѿребало завршиѣи на неки друѣи начин; јер ако ѿреба да буде сандучасѣи, ѿада ѣа ѿреба и украсиѣи злайѣом. На Вашој Свеѣлосѣи осѣаје да шѣо брже обавесѣи све најред ѿменуѣе маѣисѣраѣе колико радника и занайлија и који уѣрошак новца је ѿѿребан, и да ме изравно извесѣѣте не само ѿо ѿиѣању мермера и сѣубова, неѣо и ѿо ѿиѣању сандучасѣоѣ свода, ако будеѣте смаѣрали да је ѿо најбоље. Мој Боѣ Вас води, вољени браѣе!

33. Те сѣвари је цар најисао, и њеѣова уѣуѣсѣва су смесѣа сѣроведена у дело. И заисѣа, уѣраво у знак сеѣања (марѣурион) на Сѣасење изѣраѣен је Нови Јерусалим, насуѣроѣи ономе ѿако ѿознаѣом сѣаром који је, ѿсле свеѣоѣрѣа убисѣва Госѣодњеѣ, био изложен ѿѿиѣуном ѿсѣѣошењу као каз-

градњом цркве Светог Гроба, како се обично сматра. Истина је да је у Жеромовом (Jerome) преводу Еузебијево Хронике (изд. R. Helm, *Griechische christliche Schriftsteller, Eusebius Werke*, VII, 1, 1913, 233 и даље) Еустатије тај који се јавља као архитекта (*Eustathius Constantinopolitanus presbyter agnoscitur; cujus industria in Hierosolymis martyrium constructum est*), а исто готово реч по реч понавља Проспер из Аквитаније (J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus, Series latina*, Paris, 51, 576 C). Остаје питање да ли је оригиналан извор тачније сачуван код Теофана или код Жерома.

²⁶ У претходним поглављима описани су Константиново откриће Христовог Гроба и уклањање паганског храма који је био изграђен поврх њега.

ни за неїобожности њеџових сїановника. У складу с їим, цар је, захваљујући својој великој слободоумности, усїановио їрофеј Сїасиїељевої победо над смрћу, їроџлашавајући, шїио је вероваїно чудно, нови Јерусалим їредска-заним у їророчансїивима и їевајући у дуџим сїиховима на безброј начина о божански надахнуїом їророчансїиву.²⁷ И, їре свеџа, украсио је свеїу Пеїину која је, како їио бива, џлава целоџ (дела)... 34. Њу је најїре, будући да је џлава целине, царева слободоумности улейшала одабраним сїубовима и са мноџо ор-наменайїа, декоришући је сваковрсним украсима. 35. Следеће се односило на безмеран їросїиор оїворен їрема ведром небу, чију је основу украсио їодом од сјаїноџ камена и омеїио са їири сїиране дуџим ланцем їремова. 36. Сїири насуїрої Пеїине, која је окренуїа излазећем сунцу, їридружиена је базилика (*basileios neos*), изванредно дело које се уздиже до оџромне висине, а врло је велико и дужином и ширином. Унуїиразињосїи је їрекривена їлочама од раз-нобоїноџ мермера, док сїољаињосїи зидова, декорисаних уклаїањем украсних каменова једноџ уз друїи, нуди їризор узвишене лейїиїе, нимало їодреїен изїледу мермера. Када се ради о крову, сїољна консїирукција їокривена је бакром, сїџурном зашїиїиїом од зимских киша; док је унуїиразињосїи склоїље-на од резбарених сандучастїиїх елеменайїа који целу цркву чине освейїљеном бљесковима свеїїла, їошїиїо су, їоїуїи великоџ мора, їрекривени блисїивим злайїом и їреко целе базилике расїиросїиїи неїрекидним їреїїлиїањем.

37. На свакој сїири, їовеїавајући дужину цркве, налазе се близаначке їобочне лаїе (*parastades*),²⁸ свака сасїављена од двосїирукоџ низа, џорњеї и доњеї, чиїу су сїириїови їакоїе украсени злайїом. Побочне лаїе на сїоїу са џлавним бродом ношене су дивовским сїубовима, док су у їозадни уздиїгнуїе на їолусїубове боџайїо украсене сїреда. Троја враїа, добро смеїиїена у сме-ру излазећеї сунца, їроїуїиїаїу мношїиво које улази. 38. Насуїрої їиїх враїа је їолулоїїа (*hemisphere*),²⁹ џлавна їачка целокуїне џраїевине, смеїиїена на країу базилике. Окружена је са дванаесїи сїубова, їо броїу једнаком броїу Сїасиїељевиїх айосїиола, чиїи су каїиїели украсени великим їехарима сре-бра, које је сам цар дао - какав узвишен дар - своме Боџу. 39. Почев одаїїле, ка улазима на їрочелу цркве їружа се још један айїриїум. Ту су на свакој сїири екседре и їрво дворишїиїе са їремовима, а најослейїку дворишне ка-їиїе, у їродужейїку коїих је, на јавном їрџу, їирем целоџ здања, изванредна рукоїиворина која їролазницима їружа моџуїности красноџ їоџгледа сїољна на унуїиразињосїи.

40. Таква је црква Ускрснуїа Нашеї Сїасиїеља коју је цар їодиїао као исїакнуїи сїоменик (*марїиурион*) и коју је украсио на, у сваком їоџледу, цар-ски скуїоцен начин. Улейшало је и броїним додацима неойисиве лейїиїе, злайїом

²⁷ Уп. Проп. 3:12, 21:2.

²⁸ Уобичаїено значење поїма *parastas* је довратник, допрозорник или пиластер. У овом контексту, меїутим, Еузебиїе би могао мислити једино на бочне колонаде. Уп: Vincent, Abel, 160 и даље.

²⁹ Тумачење поїма *hemisphaigion* (уобичаїено = купола) проузроковало је мноштво расправа. Многи научници веруїу да Еузебиїе у виду има апсиду наткривену полукуполом, али су предлагана и друга решења. Уп.: A. Piganiol, *L'hemisphaigion et l'omphalos des Lieux Saints*, Cahiers archeologiques, I, 1945, 7 и даље.

и сребром и драгим камењем послављеним у разне материјале; мајсторско успројство које, када се ради о величини, броју и разноврсности, ја сада немам времена да до појединости оишем.

Константинов указ Преторијанском управитељу Феликсу (Felix), постављеном 334. у Картагини, дат у Теодозијевом кодексу XIII (Codex Theodosius XIII) (поглавље 4, с. 1), о повластицама датим архитектима и занатлијама одређује како следи:

Посијоји попреба за ишо више архијекаша; али пошто иу нема ни једнога, Ваша Узвишеност иреба да у афричким провинцијама охрабри за ие сиудије оне људе који имају око осамнаест година сшарости и који поседују дар за слободне умениости. У намери да им се ио учини привлачним, Наша је воља да и они сами и њихови родишељи иреба да буду ослобођени оних служења која се налажу појединцима, ие да самим сиуденцима иреба дозначити прикладну илашу.

Константинов указ Преторијанском управитељу Максимусу (Maximus), из 337, дат такође у Теодозијевом кодексу XIII (Codex Theodosius XIII) (поглавље 4, с. 2), подробно то даље разрађује:

Наређујемо да они који се баве умениостима, набројани у приложеном списку, у ком год граду да живе, иреба да су изузети из свих јавних служења, под условом да своје време посвете усавршавању својих способности. На ишј начин они би могли пожелети све ишо иреба како би сами посшали сиручници и обучили своје синове.

(Приложени списак занаша:) архијекши, мајстори за пошочане сиروهове (laquearii), зидари, шесари, лекари, каменоресци, сребрари, градисшељи, ветеринари, каменозидари (quadratarii), шкачи зашом (barbaricarii), подололагачи (scansores), сликари, скулпшори, мајстори за иерфориране израшке (diatretarii), моншери (intestinarii), вајари, мозаичари, бакрари, ковачи, зидари мермером, пошашари, ливци, бојације иуршуром (blattarii), мајстори слазаних шодова, зашари, мајстори за огледала, мајстори за пошшолша (carpentarii), шшаклари, обрађивачи слошоваче, шсловађе, грнчари, водоиншшашашери, крзнари.

Владавина цара Константина окончана је 337. Раздобље које је тада отпочело, а које је завршено почетком владавине цара Јустинијана (527), у историјском смислу је означено непрекидним таласима германског надирања и падом западне половине Римског Царства. У теологијском смислу, исто раздобље је означено кристализовањем тада и даље сасвим јединствене хришћанске мисли од стране Црквених Отаца - Кападокијанаца, Светог Јована Хризостома и Светог Кирила Александријског - као и монофизитским противречностима о хришћанском чистунству којих су се држали, између осталих, Филоксен (Philoxenus) (Ksenaias) (Xenaias) из Мабуга (Mabbug) у Еуфратезији (Euphratesia) и Северус из Антиохије. А, у уметничком смислу, означено је готово потпуном разрадом специфично хришћанске уметности.

У црквеном градитељству базилика је остала превлађујући тип, током времена стандардизован. Данас смо склони да базилику сматрамо грађевином одвојеном од других, али далеко да је било тако: у ствари, обично је била у жижи

великог склопа грађевина. Археолошка истраживања ранохришћанских локација у многим деловима Римског Царства бацила су, иначе, више светлости на природу тих склопова.³⁰

Византијска култура била је, како се и у овом раду лако може запазити, потпуно прожета вером, хришћанском православном. Зато су и сва њена одређења била заснована на верским догмама, произашлим у највећем броју случајева изравно из Библије. У томе је и главно објашњење за чињеницу да, мада систематски уништени или бар знатно урушени, трагови византијске архитектуре за западноевропске њене истраживаче и следбенике нису били сувише тешко читљиви: налазили су се пред њиховим очима у другачијем виду од оног архитектури најпогоднијег, у виду најчешће заносно конструисаних склопова речи о разним градитељским достигнућима. Управо тако је и било могуће да, често и не видевши поједине грађевине на њиховом месту, западноевропски већ средњовековни, а нарочито ренесансни градитељи, посегнувши за изврним описима тих грађевина у византијским списима које су често имали у библиотекама својих градова, подигну грађевине посве по узору на њихове византијске много столећа старије претходнике. Капела Карла Великог у Ахену, како је овде већ наглашено, као и стона црква Светог Марка у Венецији, само су најпознатији у мноштву таквих доказа надмоћности византијске архитектуре, и целокупне византијске културе, у дугом низу столећа о којима је овде реч. Цео тај низ започео је са Царем и градитељем Константином, рођеним у Нишу. И није завршен ни крсташким походима, пљачкама и палежи константинопољских и Патријаршије и Велике Палате, и цркава и библиотека и свега осталог по престоници и целом Царству. Није завршен ни сличним поступцима селдучких освајача касније.

И неће бити завршен никада. Трајаће тај низ све док је овог света. И после.

LITERATURA:

Allatios, Leo,	<i>The Newer Temples of the Greeks</i> , prevod na engleski sa komentarom: Anthony Cutler, University Park Rome-London 1969.
Bandmann, Guenther,	<i>Mittelalterliche Architektur als Bedeutungstraeger</i> , Berlin 1951 (неколико издања).
—	<i>Ikonologie der Architektur, Jahrbuch fuer Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft</i> , 1951, 67-109 (поново штампано у виду свеска, Darmstadt 1969).
Barasch, Moshe,	<i>Theories of Art From Plato to Winckelmann</i> , New York-London 1985.

³⁰ Видети: J. Lassus, *Les edifices du culte autour de la la basilique*, Atti del VI Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana, Ravenna 1962, објављено 1965, 581-610.

- Beck, H.G., *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Munich, 1977.
- Bekker, I., *Corpus scriptorum historiae byzantinae*, Bonn 1838.
- Borinski, Karl, *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie*, 2 sveska, Leipzig 1914-24 (Darmstadt 1965).
- Borissavlievitch, Miloutine, *Les theories de l'architecture*, Paris 1926.
- Chandler, Richard, *Travels in Asia Minor or an account of a tour made at the expense of the society of Dilettanti*, Dublin 1775 (izd. Edith Clay, London 1971).
- Choisy, Auguste, *Histoire de l'architecture*, 2 sveska, Paris 1899, неколико издања; факсимилско изд. из 1899, поново штампано Geneva-Paris 1982.
- Deno John Geanakoplos, *Constantinople and the West. Essays on the Late Byzantine (Paleologan) and Italian Renaissances and the Byzantine and Roman Churches*, Madison, Wisc. 1989.
- , *Byzantium: Church, Society and Civilization Seen Through Contemporary Eyes*. Chicago 1984.
- Ehrhard, A., *Ueberlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche*, 3 sveska, Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, Leipzig 1937-1952.
- Fischer von Erlach, Johann Bernhard, *Entwurf einer historischen Architektur*, Wien 1721 (jako скраћено издање поново штампано са поговором: Harald Keller, Dortmund 1978); друго издање: Leipzig 1725 (факсимил поново штампан 1964); треће издање: Leipzig 1742.
- Friedlaender, Paul, *Johannes von Gaza, Paulus Silentiarius. Kunstbeschreibungen justinianischer Zeit*, Berlin-Leipzig 1912 (факсимил поново штампан: Hildesheim-New York 1969).
- Gaus, Joachim, *Weltbaumeister und Architekt*, u: Guenther Binding (izd.), *Beitraege ueber Baufoehrung und Baufinanzierung im Mittelalter*, Koeln 1974, 38-67.
- Germann, Georg, *Einfuehrung in die Geschichte der Architekturtheorie*, Darmstadt 1980 (1993).
- Grabar, A., *L'empereur dans l'art byzantin*, Strasbourg 1936 (London 1971).
- Hunger, H., *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I*, Muenchen 1978.
- Huebsch, Heinrich, *In welchem Style sollen wir bauen?*, Karlsruhe 1828 (факсимил поново штампан са поговором: Wulf Schirmer, Karlsruhe 1984).
- Jenkins, R. J. H., *The Hellenistic Origins of Byzantine Literature*, Dumbarton Oaks Papers, 17, Dumbarton Oaks 1963.
- Junecke, Hans, *Die wohlbemessene Ordnung. Pythagoreische Proportionen in der historischen Architektur*, Berlin 1982.
- Кораћ Војислав, *Марица Шупут, Архитектура византијског света*, Београд 1999.
- Kustas G. L. , *Studies in Byzantine Rhetoric*, Salonika 1973.
- Le Corbusier, (Charles-Edouard Jeanneret), *Le voyage d'Orient* (1911), Paris 1965 (италијанско издање: *Il Viaggio d'Oriente*, Faenza 1974).
- Maguire, Henry, *Art and Eloquence in Byzantium*, Princeton, NJ 1981.
- , *Truth and Convention in Byzantine Descriptions of Works of Art*, Dumbarton Oaks Papers, 28, Dumbarton Oaks 1974.

- Mango, Cyril, *The Art of the Byzantine Empire 312-1453. Sources and Documents*, Toronto-Buffalo-London 1986 (поново штампано 1993, 1997).
- Meridier, L., *L'influence de la seconde sophistique sur l'oeuvre de Gregoire de Nysse*, Paris 1906.
- Mumford, Lewis, *The City in History. Its Origins, its Transformations, and its Prospects* (1961), Harmondsworth 1975.
- Onians, John, *Bearers of Meaning: The Classical Orders in Antiquity, the Middle Ages, and the Renaissance*, Princeton, NJ 1989.
- Panofsky, Erwin, *Die Entwicklung der Proportionslehre als Abbild der Stilentwicklung*, Monatshefte fuer Kunstwissenschaft XIV, 1921, 188-219 (поново штампано у: Panofsky, *Aufsätze zu Grundfragen der Kunstwissenschaft*, Berlin 1964, 1669-204).
- , *Idea, Ein Beitrag zur Begriffsgeschichte der aelteren Kunsttheorie* (1924), Berlin 1960.
- Pevsner, Nikolaus, *Studies in Art, Architecture and Design*, 2 sveska, London 1968.
- Pochat, Goetz, *Geschichte der Aesthetik und Kunsttheorie. Von der Antike bis zum 19. Jahrhundert*, Koeln 1986.
- Procopius, *Prokop, Opera*, III, 2, izd. J. Haury, Leipzig 1913; *Procopius*, izd. H. B. Dewing, Glanville Downey, svezak VII (Loeb Classical Library), London-Cambridge, Mass. 1940.
- Richter, Jean Paul, *Quellen zur byzantinischen Kunstgeschichte*, Wien 1897.
- Rosenau, Helen, *Vision of the Temple. The Image of the Temple of Jerusalem in Judaism and Christianity*, London 1979.
- Saufer, Josef, *Symbolik des Kirchengebaeudes und seiner Ausstattung in der Auffassung des Mittelalters*, Freiburg 1924.
- Scholfield, Peter Hugh, *The Theory of Proportion in Architecture*, Cambridge 1958.
- Silentiarius, Paulus, *Εκφρασις του ναου της Αγιας Σοφιας*(ekfrazis) u: Paul Friedlaender, *Johannes von Gaza, Paulus Silentiarius. Kunstbeschreibungen justinianischer Zeit*, Berlin-Leipzig 1912 (факсимил поново штампан: Hildesheim-New York 1969).
- Spon, Jacob, Wheeler, George, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant, fait aux annees 1675-1676*, 2 sveska, Amsterdam 1679 (остала издања: Lyon 1678, London 1682).
- Tafari, Manfredo, *Teorie e le storia dell'architettura* (1968), Roma-Bari 1976.
- Unger, Friedrich Wilhelm, *Quellen zur byzantinischen Kunstgeschichte*, Wien 1878.
- Viljamaa, T., *Studies in Greek Encomiastic Poetry of the Early Byzantine Period*, Helsinki 1968.
- Weitzmann, K., *The Survival of Mythological Representations in Early Christian and Byzantine Art and Their Impact on Christian Iconography*, *Dumbarton Oaks Papers*, 14, Dumbarton Oaks 1960.
- Zucker, Paul, *Town and Square. From the Agora to the Village Green*

Predrag V. Milošević

EMPEROR CONSTANTINE, THE FOUNDER OF BYZANTIUM
AND ITS ARCHITECTURE

Numerous facsimile publications on architecture have only recently enabled investigation of original texts dating from different periods of time. There are few works related to the theory of architecture in the western civilization within the scope of these publications, and even they almost totally neglect Byzantine achievements in the encyclical education (*enkyklios paideia*) as the basic characteristic of Byzantine erudition which concerns architecture in many aspects and which is grounded on Greek and Hellenistic substantial and uninterrupted knowledge. Therefore, it proved to be a difficult, but not unattainable objective to make a satisfactory presentation of the theory of architecture in an empire as important as the Byzantine, and related to such a long period of history, from 312 to 1453, a presentation of which this paper is just a preliminary part.

A constant task of many authors should be to write about more than one millennium long history of Byzantium and its architecture, since this is, in fact, the biggest link in the long chain of Christian architecture, usually referred to as the western one. The following paper, titled Emperor Constantine, the Founder of Byzantium and Its Architecture, is devoted to this end.

